

Vaclovas Biržiška

Jonas Basanavičius

Kaunas, 1934 m.

Knygos gražinimo terminų
L A P E L I S

Knygą prašome grąžinti nurodytu laiku
Anksčiau ši knyga išduota kartu

[illegible]

Vaclovas Biržiška

Jonas Basanavičius

Basanavičius Jonas [1851 XI 23 (šiaip J. B. rašo savo autobiografijoje), nors biografai paduoda XI 22) Vilkaviškio aps. Bartininkų val. Ožkabalių k. (kiti Ožkabaliai anksčiau Gižų, dabar Vilkaviškio val. ir aps.) — 1927 II 16 Vilniuje].

Jaunatvė. Tėvai Juras B. (1826 IV 10 — 1879 X 20) ir Marė Birštoniūtė (1826 X 19 Vilkaviškio aps. Pajevonio val. Stolaškiuose — 1890 XII 21 Ožkabaliuose). Motinos pavardė vėliau J. B. pasirinko slapyvardžiu. Tėvas kurį laiką buvo Bartininkų val. valtu. Tėvams nusistačius B. leisti į kunigus, pradėta vaikas iš pat mažens mokyti, pradžioje pas kaimo „daraktorių“ Kardoką, vėliau pas Šimanauskį ir pas Bartininkų zakristijoną Naujoką. Nors B. pradėjo mokytis 5–6 metų, bet ir 12 metų turėdamas tebuvo pramokęs lietuviškai ir lenkiškai skaityti ir rašyti, kiek aritmetikos ir mišioms tarnauti. Lukšių Vincas Mazurkevičius priėmė į Lukšių Vilušio vedamos prad. mokyklos I klasę. Iš čia 1865 B. bandė laikyti į Marijampolės apskrities mokyklos I kl., bet išlaikė tik 1866. 1867 ją pavertus gimnazija, ėjo čia toliau mokslą; jau būdamas V kl. pats kitus mokė, nes atsisakęs važiuoti į dvasinę Seinų seminariją jis buvo verčiamas iš dalies uždarbiauti. Būdamas VI–VII kl., kartkartėmis kiti.

nazijos vadovybės buvo siunčiamas į žemesnes klases neatvykusiems mokytojams pavaduoti. Gimnaziją baigė 1873 sidabro medaliu. Jau gimnaziją einant kiek nusistojo B. vėlesnio darbo kryptis. Tėvų pasakojimų sužadintas, rinko žinias iš savo apylinkės praeities, užrašė ten dainuojamas dainas ir jas jau daug vėliau spausdino. P. Kriaučiūno ir kai kurių mokytojų įtakoje ėmė rašyti lenkiškai ir lietuviškai eilėraščius; tuo laiku parengtas Lenartovičiaus Wiosna (Pavasaris) vertimas buvo išsp. 1882 Lietuviškoj Ceitungoj.

Universitete. Gimnaziją pabaigęs ir tėvų verčiamas važiuoti į Seinus atsisakė, ir gavęs tėvų paskutinę pašalpą — šimtą rublių — stojo į Maskvos univ. istorinį filologinį fakultetą. Nors visi jo pamėgimai linko istorijos-archeologijos tyrimo linkme, tačiau čia jis buvo tik ligi 1874 rudens se-

Jonas Basanavičius m. savivaldybės archyve, P. Kriaučiūno viešosios bibliotekos skaitytojų aptarnavimo skyrius.

Petro Kriaučiūno Viešoji biblioteka
Skaitytojų aptarnavimo skyrius Nr. 70
Invent. Nr. 02/6833

21 - C 7978

J. Basanavičius (x) savo draugų VII klasės gimnazistų tarpe 1873

mestro pradžios: profesoriai jo nepatraukė savo paskaitų turiniu; neviliojo ir reikalas verstis pamokomis, nors jų jau buvo greit susiradęs. Perėjęs medicinos fakultetą tuoj gavo Varšuvos mokslo apygardos stipendiją, vieną iš įsteigtų lietuviams studentams atitraukti nuo lenkų įtakos, kuri galėjo juos patraukti Varšuvos universitetą lankant. Stipendija (350 rub. metams ir 100 rub. kelpinigių) jis naudojo visą univ. išbūtą laiką Gydytojo diplomą gavo 1879 VI 19, taigi nesugaišęs laiko ir savo darbui atkreipęs į save profesorių dėmesį. Lygiagrečiai studijavo Lietuvos istoriją (norėjo Petrui Vileišiui tarpininkaujant legaliai išspausdinti studijėlę apie Kestutį) ir archeologiją, rinko lietuvių tautosaką. Palaikė glaudžius santykius su dar neorganizuotais Maskvos lietuvių studentais, bet iš jų susiartino tik su Vincu Pietariu, nors turėjo kiek įtakos ir Staniškiui, Botyriui, Gillui, Blaškiui, Puišiui, Červinskiui, Markūzai, Miklašiui, su kuriais jį labiausiai siejo neigiama pažiūra į lenkus, bet atstumdavo nuo jų daugiausia pasireiškęs juose pasitikėjimas rusų vyriausybe ir visuomene, kas ilgainiui kitus jų ir visiškai surusino. Su kitų Rusijos univ. lietuvių studentais (Petrui Vileišiui, Brazaičiui, St. Ralla, Petruliui, Baukum-Vencevičium ir kt.) bendradarbiavo rūpinantis pralaužti spaudos draudimą, leidžiant legaliai populiarias knygytes. Tam reikalui išvertė iš lenkų kalbos Abecele arba Elementorių dėl Lietuvos kaimo mergajczų (1874 XI 28), tačiau jai išspausdinti leidimo negavo. Bet ir nuo jų B. skyrė jo roman-

tiškoji pažiūra į Lietuvos praeitį, kas neleido jam, kaip šiems, visiškai pasinerti šios dienos Lietuvos rūpesčiuose ir ramiai kelti rusų valdymą, besistengiant tik nugalėti Lietuvai labiausiai kenksmingus rusų administracijos paliepimus. Tuo laiku pirmą kartą B. pasirodė ir spausdintu žodžiu, lenkų žurnalui Niwa 1878 N 8 (p. 618—623) davęs A.Kirkoro rašto Zarzysy pierwotnej Słowiańszczyzny (Senovės Slavijos bruožai) recenziją; jo straipsnio antraštė O mitologii litewskiej. 1879 iš Maskvos drauge su kitais studentais pasiuntė Tilžėje Maž. Lietuvos vokiečių įsteigtai Littauische litterarische Gesellschaft (lietuvių literatūrinė draugija) entuziastingą sveikinimą, tikėdamasis, kad ši draugija, lietuvių literatūrą ir tautosaką tyrinėdama, pagreitins lietuvių tautos atgijimą. Tai davė jam ir pirmųjų ryšių su Maž. Lietuva.

Bulgarijos laiko tarpas. Universitetą baigęs 1879 VI 19 B. rūpinosi dar vieneriems metams pasilaikyti stipendiją ir kartu padavė prašymą palikti jį prie chirurgijos katedros profesūrai ruoštis. Belaukdamas atsakymo, grįžo tėviškėn, trumpai vertėsi gydytojo praktika Ožkabaliuose, Vilkaviškyje ir Aleksote ir kartu rinko lietuvių tautosakai medžiagą. Grįžęs 1879 IX 20 į Maskvą, gavo neigiamą atsakymą dėl stipendijos, bet teigiamą dėl palikimo prie katedros. Mėgino ir Maskvoj verstis gydytojo praktika, bet susirūpinęs prievoles už stipendiją kur nors toli Rusijoje tarnauti, jau 1879 IX 29 per pažįstamą bulgarą gydytoją kreipėsi dėl vietos tik nepriklausoma pasiskelbusioje Bulgarijoje. 1879 XI 21 gavo iš ten kvietimą ir kelpinigių, XII 22 išvyko iš Maskvos ir per Bukareštą ir Sofiją išvažiavo į Lom Palanką, kuria pasiekė 1880 II 7; ten jis buvo paskirtas departamento gydytoju ir ligoninės vedėju. Nusistatęs iš Bulgarijos per Maž. Lietuvą rūpintis lietuviybės reikalais, B. tačiau nepasiliko svetimas ir bulgarų visuomeniniam, politiniam ir kultūriniam gyvenimui. Vėliau pats su pasitenkinimu savo autobiografijoje pažymėjo: „nebuvo bulgarams parazitų“. Nekultūringoje tuo laiku Bulgarijoje gydytojų bemaž nebuvo, ir B. Lom Palankoj gyvenant teko rimtai studijuoti medicinos mokslą ir atsidėjus verstis gydytojo darbu. Jis sutvarkė naujai įsteigtą ligoninę, plačiai vertėsi praktika, aprašė įvairius

J. Basanavičius „Aušros“ laikais

*Abecele
arba
Elementorius
dėl
Lietuvos kaimo mergajczų
J. Basanavičius*

Atspausdinti

medicinos kazusus specialinėj rusų medicinos spaudoj (Slučai febris intermitentis pleuricitae tercianae — Medic. obozren. 1881 Nr. 1 ir Vrač 1881 Nr. 9. Slučaj polimorfizma — Vrač 1882 N 12. Slučaj peremežajuščiesia lichoradki — Medic. obozr. 1881). Jis nebuvo abejingas ir bulgarų politiniam gyvenimui. Jau studentu būdamas nusistatęs prieš rusus, jis, tik atvažiavęs Bulgarijon, prisidėjo prie rusofobų demokratų Karavelovo vedamos partijos. Ją pašalinus nuo valdžios, rašinėjo ju organė Nezavisimost ir rusų laikraštyj Golos Bulgarijos reikalais. Valdžiai iskūstas, kad ir iš karto nepašalintas, kaip nepakeičiamas gydytojas, buvo pasirengęs prireikus Bulgariją apieisti; taupė pinigų, kurių nemaža užsidirbdavo privačia praktika, kartu ieškojo vietos kitur. Buvo pakviestas į Juodkalnijos sostinę Cetinje, bet dar nevažiavo. Persekiojimams prieš karavelistus einant smarkyn, norėdamas išvengti jų likimo, 1882 V 15 pasiėmė leidimą 2 mėnesiams važiuoti į užsienį sveikatos taisyti ir V 29 išvažiavo iš Lom Palankos, nebekečindamas atgal Bulgarijon begrižti. Išplaukęs Dunojumi pasiekė Belgradą; čia įtartas rusofilizmu ir verčiamas tuoj jį apieisti, išvažiavo į Zagrebą, iš čia į Vieną, kur dirbo univ. bibliotekoje ir klinikose. Čia tik pradėjęs dirbti, gavo pakvietimą važiuoti tarnybą į Antivari ir pranešimą, kad Bulgarijoj jis skiriamas aukštesnėn vieton. Tačiau pasiryžęs pasitobulinti medicinoj, niekur ne-

važiavo ir 1882 VII 25 visai atsisakė nuo tarnybos Bulgarijoje. X 15 išvažiavo iš Vienos į Lietuvą, norėdamas padėti broliui išvengti karinės prievolės. Nieko nelaimėjęs, be paso, vien sienai pereiti liudijimu, XII 17 iš Ožkabalių išvažiavo į užsienį ir XII 21 atvažiavo į Pragę tęsti medicinos studijų; dirbo tai čia, tai Vienoje ligi 1884 pradžios. Pragoje jis susipažino su Čekijos vokiečiu Gabriele Eleonora Mohliūte (1861 XII 7 — 1889 II 28). Vienas kita pamilę, 1844 V 15 Vienoje susituokė. Nors Mohliūtė buvo karšta katalikė, bet B. reikalaujant sutiko tuoktis vien civiliskai. Rengdamasis vesti ir atsivežtai iš Bulgarijos piniginei atsargai baigiantis, B. susirūpino vieta, kad ir neketinės Bulgarijon grįžti, dabar vėl tenai kreipėsi į senus pažįstamus ir 1884 III 4 gavo kvietimą gydytojo vietai Elenoje, kur iškeliavo su žmona tuojau po sutuoktuvų. 1885 IX 12 iš Elenos perkeltas į senąją vietą Lom Palankoj, kur tuojau teko jam įsitraukti į sunkiausią darbą, kilus 1885—1886 bulgarų-serbų karui. Persidirbęs 1886 II susirgo plaučių uždeg-

ŽIPONAS ir ŽIPONĖ

REKLAUJAMAS DĖI APLAUDINAMAS
LITERATŪRINIS DAUGIAU

IPONAS
IPONAS BASANAVITIS

TUČIAUS
MOKYTOJAS VILKIS MOKYTOJAS

Mb. ! Tęsi laukiant jokių žinių apie Auš.
pasirodysian ar sulaukiant, kurgi ir net Tarny.
ar ne galėsim mums du žodį žinoti Suteiti?
Targi ar aš ir čia ir tolyje Auš. ir tas jam
išties ir kur jai ne — ta — ta del ne čia, ir kade
išties pradės? Kurgi diktas? ir kas jį vėk? per
jį daug mano raštų liko, ar negalėsim atsi-
ti ir Auš. suvartoti. Targi čia ir visa spauda
"Žipone" ir "Lė" pover. atsiėmimo skiemų" pas jį
lekti ir reikėti atsiėmti. Tas skiemas kade
atsiėmty ant mano klauky man, kad galėsim
ten ar Byrntes' draugystei būn įlemti. in
del pasėmimo tui laiško Suteiti. Kas aš, ar
Byrntes? Kadel mcho aš jį ne girdėty.
Gėdik — laukin. Tarnybių švartų
J. B. 86. Lom. palanka. J. B. B. B.

J. Basanavičiaus laiškas M. Jankui 1886

tiu, greit po to III 29—V 13 sirgo užsikrėtęs iš ligonių dėmėtąja šiltine. Kiek pasitaais, virto politinio pasikėsimo auka. 1887 VIII 7 kažin koks bulgaras Aleksandras Manuilov, iššaukęs B. esą pas ligonį, peršovė jį dviem kulkom. B. pasikėsimo priežastis pasiliko neaiški, bet jis spėjo buvęs palaikytas rusų politikos Bulgarijoje šalininku. Nors išvažiavęs tuojau keliems mėnesiams į Vieną pasveiko, bet viena dviejų kulų pasiliko ir visą amžių buvo priežastimi įvairių ligų. 1888 medicinos reikalais apvažiavo Bulgariją. Čia jis dirbo ir naujai atsiradusioje bulgarų medicinos spaudoje (S'lebnno-medicenskij akt 1885). Daugiau susidūręs su įvairių vietų bulgarų liaudimi, susidomėjo jų praeitimi ir etnografija (Malka komentarija za „Kravaj za Gospodia“ — Trud 1887).

Žmonos mirtis 1889 II 28 jį labai paveikė. Pasiryžo čia pasilikti prie žmonos karsto. Kad kiek atsigautų, jau 1889 rudenį rašė didelę studiją apie Bulgarijos sanitarinę būklę. 1891 išspausdintas darbas (Materiali za sanitarnata etnografija na Bulgarija. I Lomskijat okrug) suteikė jam rimto mokslininko vardą ne tik Bulgarijoje, bet ir vak. Europoje. Šia kryptim, gyvendamas Bulgarijoje, jis dirbo ir toliau, 1897 bulgariškai išspausdinęs instrukcijas rinkti antropometrinėms žinioms, 1902 — Za sanitarnata s'stojanije na gr. Varna. 1891 atostogas praleido Budapešte, Leipcege, Drezdene ir Vienoje. 1891 XI 28 priimtas Bulgarijos piliečiu. 1892 IX 24 perkeltas iš Lom Palankos į Varną vyriausiuoju miesto ligoninės vidaus ligų skyriaus gydytoju. 1893 pabaigoje gydėsi Vienoj, Merane Rivoj, prie Gardo ežero, Munchene, Heidelberge, sugrįžęs Varnon tik 1894 IV. Tų metų pabaigoje buvo paskirtas dar gimnazijos gydytoju ir kunigaikščio Ferdinando rūmų Euksinograde gydytoju. Pasinaudojęs rusų caro manifestu 1894 XI 14, 1895 I 4 siuntė prašymą leisti jam grįžti į Lietuvą, bet VI 11 gavo neigiamą atsakymą. 1895 atostogomis gydėsi Prahoj, Berlyne, Bad Gasteine, 1897 Austrijoje 1898 V—VI aplankė Lvovą, Krokuvą, Breslavą, Poznanę, Tilžę, Bitėnus, 1899 ir 1900 gydėsi Vienoje, Munchene, 1901 ir 1903 Vienoje ir Karlsbade, 1904 Francesbade, Niurnberge, St. Beatenberge, Interlake, ne ir šiaip įvairiose Šveicarijos vietose. Tose kelionėse rūpėjo jam tiek sveikatos (1900 III 10 jam išsiliejo kraujas iš smegenis), tiek mokslo reikalai, ypačiai įgyjant daug

mokslo ir politinių pažinčių. Varnoje begyvendamas stojo į bulgarų demokratų partiją ir nuo 1899 V 9 ligi 1903 jai atstovavo Varnos miesto taryboje. 1900 VIII buvo kviečiamas direktorium bulgarų ligoninėje Konstantinopoly, bet dėl nesveikatos atsisakė važiuoti. 1903 XII demokratų partijos atstovas iš Varnos Sofijos demokratų partijos kongrese, čia parašė jai politinės programos dalį, liečiančią sveikatos reikalus; 1905 IV dalyvavo atstovu demokratų partijos kongrese Adrianopoly ir Konstantinopoly. Bet tai buvo jau paskutinis jo atlyginimas bulgarams už vaišingumą: ištarnavęs pensiją B. jau 1905 I 19 pasiuntė rusų vidaus reikalų ministeriui Sviatopolk-Mirskiui prašymą, kad jam būtų leista grįžti į Lietuvą ir Rusijos pilietybėn. Atsakymo negaudamas, nutare grįžti be leidimo. Likvidavo turtą ir veždamas įvairių laiku gautus už nuopelnus Bulgarijai bulgarų literatūros draugijos (vėlesnės akademijos) ir kitų jų mokslų draugijų narių titulus. 1905 V 30 visai paliko Varną; per Vokiečių (pakeliui Gronau aplankė tik prieš tai mirusio Sauerveino (ž.) tėviškę ir surinko ten daug medžiagos jo biografijai) VII 25 atvažiavo į Tilžę; K. Aglinskio (ž.) padedamas, V 31 perėjo slapta Jurbarko muitinę VIII 1 atvažiavo į Vilnių, 25 metus užsienį išgyvenęs.

B. viešasis lietuviškas darbas Bulgarijos laiko tarpe. Dar Maskvoje begyvenant, B. pavyko užmegzti artimi santykiai ne tik su Didž. Lietuvos ir Rusijos gubernijose išsisklaidžiusiais lietuvišiais inteligentais, bet ir su Maž. Lietuvos lietuvišiais veikėjais, o per Litt. litter. Gesellschaft ir su vokiečiais mokslininkais, lietuvių reikalais besidominčiais. Atsidūręs neutralioje dirvoje, Bulgarijoje, jis savaime virto lietuviško darbo centru, nes su juo lygiai legališkai galėjo susiežinti tiek Didžiosios, tiek Mažosios Lietuvos veikėjai. Kad ir labai atsidėjęs savo profesijos darbui bei veikimui bulgarų tarpe, jis visą laisvą laiką paveda lietuviškiems reikalams. Kadangi Maž. Lietuva jau turėjo kelis lietuviškus laikraščius, kurie tačiau persisunkę vokietybės dvasios nesirūpino tautiniu lietuvių atbudinimu, tai pirmiausia stengiasi pa-

Eleonora Mohliūtė
Basanavičienė

J. Basanavičiaus namas
Varnoje

МАТЕРИАЛИ

САНТАРНАТА ЕТНОГРАФИЯ

БЪЛГАРИЯ

ДВЕНДЕСЕТЪ ОМРАТЪ

1904-1905

Д-р В. Басанавицъ

СЪДЪРЖАНИЕ

1904-1905

kreipti juos lietuviškon pusėn. Tik Bulgarijon atvažiuos, susisiekiu tuo reikalu su F. Kuršaičiu (ž.). Keleivio redaktorium ir per jį su Einoriu (ž.), kuris, Keleiviui sustojus, jo vietoje leido Naujajį Keleivį. B. kalbino Einorį padaryti I-tį lietuviškesnį, pasiuntė jam kun. S. Norkaus eilėraščių Lietuva mano žemė numylėta ir spausdino N.

Keleivį savo straipsniais: 1880 Atsiminkim, Žodelis apie mumis pacytus ir muson kalbą, Rubežiai ir skaitlius lietuvių tautos, Kam teks tevyne mūsų. 1881 Apie Kryžiuokius, Apie įsteigimą Ragainės pylies Einoriui pabūgus B. straipsnių tendencijos, suėjo arčiau su Šernium (ž.) ir 1882 jo redaguojamoj Lietuviškoj Ceitungoj spausdino Apie senosios Lietuvos pylis, Byrute, Vai pabuskie o Lietuva, vertimą iš Lenartovičiaus. Tačiau labiau sujūdino jo straipsniai ir polemika su Sauerveinu ir J. Šliūpu dėl Lietuviškos Mokslo Draugystės; dėl šių straipsnių rados Byrutės draugija, sumanusi pati leisti lietuvišką I-tį; ši mintis iš dalies buvo priežastis Aušros įsteigimo. Be to, jis ragino spaustuvininką Reyländerį išleisti Duonelaičio raštus, kėlė mintį Maž. Lietuvos lietuviams savarankiškai dalyvauti rinkimuose. Ryšiai su žymesniais Maž. Lietuvos veikėjais — Kuršaičiu, Einoriu, Šernium, Jakobiu, Völkeliu Reyländeriu, Mikšu, Kybelka, M. Jankum nenutrūko ir vėliau, nors ir nedavė tų vaisių, kokių jis laukė. Atsiradęs ten, kur lietuvių spaudos už-

draudimas neveikė, visą energiją paskyrė organizuoti lietuvių Didž. Lietuvoje. Tiek gautasis dar Lietuvoj prityrimas, tiek jau pirmais gyvenimo Bulgarijoj metais atnaujintas susirašinėjimas su Didž. Lietuvos veikėjais ir rašytojais — A. Višteliu, M. Akečiai, Miklašium, Jasinskiu, Aglinskiu, P. Kriaučiūnu, S. Dagiliu, P. Vileišiu, kun.

S. Norkum, J. Miliauskiu Pr. Smilgiu, M. Davainiu Silvestraičiu, V. Pietariu ir kt., įtikino B., kad tuo momentu svarbiausias Lietuvai reikalas esąs savo Didž. Lietuvai skiriamo I-čio kūrimas. 1881 dėl I-čio leidimo sąlygų jis teiraujasi Sofijoje pas spaustuvininką Žeinovą, 1882 Belgrade ir Prahoj su Calves knygyno savininku. Šiems sumanymams pasirodžius nepraktingiems, sustojė ties Maž. Lietuva, i kurią tuo pačiu laiku atkreipta dėmesio ir iš Didž. Lietuvos (J. Šliūpas ir kiti; plačiau ž. Aušra). Tuo būdu atsirado Aušra, kurios pirmuosius numerius B. pats suredaguavo. Be jo, greičiausiai, Aušra nebūtų galėjusi atsirasti, nes tuo metu jis buvo vienintelis lietuvis veikėjas, įgijęs jau tiek populiarumo lietuvių visuomenėje, kad galėjo prie bendro darbo patraukti įvairių pažiūrų žmones. Tačiau susidomėjęs bemaž tikrai Lietuvos praeitimi ir folkloru, o iš gyvų gyvenimo klausimų tikrai lietuvių-lenkų santykiams, jų visų patenkinti negalėjo o ir redaguoti iš Prahos buvo sunku. J. Mikšui

J. Basanavičius
1895

J. Basanavičius 1895

Lietuvių Mokslo Draugijos valdyba 1911-1912: J. Kairiūkštis, A. Smetona, J. Bačikonis (stov), prof. Niemi (svečias), Z. Žemaitis (stov), dr. J. Basanavičius, M. Biržiška (stov), dr. A. Vileišis, dr. J. Šlapelis (stov), J. Vileišis

pabėgus, Aušros reikalai pasviro ir B. jau buvo pasiryžęs ją likviduoti. Paaiškėjus, jog galima ir toliau ją leisti, ją redaguoti jis pavedė J. Šliūpui, pats betgi pasi-likęs jos žymiausių bendradarbiu. Aušroje 1883—1886 ir jos kalendoriuose iš viso jis išspausdino apie 70 mažesnių ar didesnių straipsnių: jų svarbesnieji: Apie senovės Lietuvos piliis, Apie išteigimą Lietuviškos mokslo bendrystės, Aušra ir Dziennik Poznański, Iš mūsų praigos, Ar sena yra lietuviška „duša“, Liuberiška kalba, Iš priežasties atradimo Lietuvoje rašyto akmens Kulti-trypti ir kt. Visi šie straipsniai rašyti kiek kitokia negu tuo laiku ir vėliau daugum-s priimta rašyba, bet jai B. ir vėliau buvo linkęs. Belaukdamas pirmojo Aušros nume-rio pasirodant, 1884 II 17 jis pasiuntė į No-voje Vremia pirmąją dalį straipsnio Po po-vođu polskich radostej (II dalis pasiūsta III 15 III d.—29), V 10 į Peterburskija Vedomos-ti Iz Žmudi ir VI 22 į Novoje Vremia Poliak-i v Litve. Novoje Vremia pasirodė straipsniai, kuriuose pirmą kartą pačių lietuvių buvo viešai kaltinami lenkai, sukėlė platų atbalsį lietuvių ir lenkų visuomenėje. B. vi-sam amžiui įgijo „lenkėdžio“ reputaciją. Polemikoje, dėl tu straipsnių kilusioje daly- vavo ir kun. A. Baranuskas (ž.) lenkų ka- taliku i-tyje Przegląd Katolicki. Pats str. P. Vileišio verstas, buvo išsp. skyrium 1903 (Lenkai Lietuvoje). Aušrai sustojus, B.

J. Šliūpas ir J. Basanavičius Amerikoje 1913

ligi pat spaudos draudimo pabaigos, perio- dinė lietuvių spaudoje tik retkarčiais tedaly- vavo: Garse 1887, Varpe 1889, 1890, 1892, 1893, 1895—1900, Apšvietoj 1892—1893, Amerikos Vienybėje Lietuvininkų 1891, 1892, 1897—1900, 1903—1904, Tėvynėj 1897—1898, Dirvoj 1898—1904 ir Žinyčioj 1900, Tėvy- nės Sarge 1899—1900. Tačiau daugumas čia idėtu jo straipsnių buvo susiję su jo moksliniu darbu; aktualiais lietuvių tautos reikalais jis plačiau tepasisakė Apšvietoj 1892 straipsniu „Priedėlis prie „lietuviško klausimo“ (skyrium išleista 1905). Čia jis tik dar griežčiau pabrėžė savo nusistatymą, pareikštą Novoje Vremia straipsniuose, bet lygiu griežtumu pasisakydamas tiek prieš lenkus, tiek prieš rusus, ko negalėjo pada- ryti taip atvirai rusų laikraštyje, pabrėžė, kad lietuvių idealu turi būti „savystovė Lie- tuva“ ir nurodė tokią lietuviško darbo pro- gramą: „noriva pasiekti, idant: a) Lietuva lietuviška taptų; b) idėjos apie Lietuvos sa- vistovystę ant tautiško pamato išsiplatintų kunigų ir bajorų tarpe; c) apšvietimo kalba visų Lietuvos luomų taptų lietuviškoji kal- ba; d) sądora ir meilė viešpatautų tarp visų Lietuvos gyventojų ir idealu visų luomų taptų — lietuviyste“. Tokiai politinei pro- gramai, kurios visą turinį sudarė bemaž tik- tai lietuvių kalbos atgaivinimas ar jos teisiu atstatymas, B., su mažais nukrypimais, pa- siliko ištikimas visą savo amžių. Jos ly- ginamasis siaurumas negalėjo aplink jį su- burti didesnio skaičiaus bendraminčių, net ir iš tarpo jo pozicijos artimų žmonių, ir gal būt todėl, vėliau jau Vilniaus laikotar- py, jam mėginant veikliai Lietuvos politikoj dalyvauti, nekildavo platesnio atbalsio visuomenėje.

B. mokslo darbas Bulgarijoje ir Vilniuje. Kad ir kiek laiko B. imdavo šis jo publicistinis-visuomeninis darbas, ta- čiau tai jam nekludavo visa siela įeiti į mok- slinį darbą — istorijos, archeologijos ir tau-

J. Jablonskis, kun. M. Gustaitis ir J. Basanavičius Franzenshade 1912

totyros-etnikos srityje. Žymiausias jo darbas, nors jis pats jį pirmą galvoti nestatė, buvo jo medžiagos tautosakai rinkimas ir leidimas. Susidomėjęs savo artimiausios apylinkės dainomis ir pasakomis, dar gimnazistu būdamas ir atostogomis tėviškėje viešėdamas jas rinko: B. tik Bulgarijon atvažiavęs, 1880 birželio mėn. pasiuntė į Tilžę Jacobini 11 dainų, surinktų Ožkabaliuose, kurių 7 išspausdintos Mitteilungen d. lit. lit. Gesellschaft 1880 III sąsiuvinį. Pridėjęs prie jų kitas, anksčiau surinktas jų tarpe kelias 1883—1884 Aušroje išspausdintas, sudarė 45 dainų rinkinį — Ožkabalių dainos (išsp. 1884 Tilžėje). Tu pačių metų Mitteilungen išspausdino jo dar 1872—1877 surinktus lietuvių mitologijos fragmentus (apie laumes, deives, vėją, ugnį, lėninių naktį), o tu pat metų Aušros kalendariumi išsp. Iš liuberiškos kalbos — vaigių žodyna, vėliau išplėsta Varpe 1896 N 6 (iš viso 283 žodžius). 1885 Mitteilungen davė antrą dalį mitologiškų fragmentų (Perkūnas — velnias) ir 215 Ožkabalių mįslių. Vokiškas mitol. fragmentų vertimas, Aleksandro Kuršaičio (ž.) atliktas, buvo išspausdintas ten pat 1886. Po to, ligoms ir žmonos mirčiai sunkiai jį morališkai paveikus, nutraukia kuriam laikui šios rūšies darbą. Atskirtas nuo savo krašto, jis negalėjo naujos medžiagos pasiekti. Tik 1892, kiek pasveikęs, jis per Varpą ir Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgą kreipėsi į lietuvių inteligentiją rinkti tautosakas medžiagą ir ją jam siųsti. Vienas pirmųjų atsiliepė M. Davainis Silvestraitis (ž.), jį seniau rinkęs tautosaką ir ją skelbęs per J. Karliavičiaus redaguojamą Wislą. Iš jo ir iš kitų gautoji medžiaga leido B. jau 1893 Apžvietos N 10 išspausdinti iš mūsų botanikos, sarašą 284 augalų lietuviškų pavadinimų. 1898 su tvarkę iš visur gautąsias pasakas, Amerikos Dirvoje išspausdino pirmą tomą: Lietuviškos pasakos I Medega lietuviškai etnologijai, o antrąjį tomą išsp. 1902. Tai buvo pirmasis didelis pasakų rinkinys (458 pusl.), ne S. Daukanto senai surinktos Massių pasakos buvo išspausdintos jau B. mirus. 1898 pasirodė ir Medega mūsų tautiškai vaistinkystei, kuriai sudaryti nemaža medžiagos davė M. Davainis Silvestraitis ir P. Janušis (ž.). 1899—1900 visi Tilžės ir Amerikos lietuvių l-čiai kartoja jo atsišaukimą rinkti pasakas: to atsi-

J. Basanavičiaus darbo kambarys Vilniuje

šaukimo vaisius — naujas pasakų rinkinys Lietuvos pasakos įvairios, kurių I tomas pasirodė 1903, antras ir trečias 1904, ketvirtas 1905, iš viso 1247 pusl. Tuo pačiu laiku atgavindamas dar Aušros laikais kilusių mintį, 1901—1902 per visus lietuviškus l-čius paleidžia raginimą kurti specialią etnografišką draugiją. Bet ją gavo realizuoti, tiesa, platesniu mastu, tik 1907 Vilniuje įsteigęs Lietuvių mokslo draugiją. Amerikos leidėjas Olšauskis, B. raginamas, buvo jau sutikęs leisti specialų lietuvių etnografijai skiriamą laikraštį, bet pabūgęs nuostolių, atsisakė ir ta mintis buvo įvykinta tik iš dalies Lietuvių Tautoje, o faktiškai į keletą metų po B. mirties — Mūsų Tautosakoj (nuo 1930) ir Aušros muziejaus Šiauliuose leidžiamam nuo 1934 Gimtajam Krašte. Rinkdamas pasakas, drauge rinko ir dainų: 1899 maža naujų Ožkabalių dainų rinkinį išspausdina Vieniubėj Lietuvininku, o 1902 Dirvoje du toms 420 Ožkabalių dainų. 1903 rinkinys iš gyvenimo (viršelyje „lietuviškųjų“) vėlių bei vėlių pasilieka lig šiol nepakeičiama medžiaga lietuvių mitologijai tirti. Toks jo darbas, buvo tiesiamas ir toliau. Vilniuje jam begyvenant. Jam pavyko į Lietuvių mokslo draugijos rinkinius sutraukti iš įvairių Lietuvos vietų ir žmonių daugybę medžiagos, kurios dalį spausdino savo trakiškose studijose (Levas lietuvių pasakose ir dainose, 1907—1919, ir kt.), iš dalies kituose raštuose, artimai su tautosaka susijusiuose: Gamta lietuvių dainose ir pasakose 1915, Ką lietuvių dainos žino iš Lietuvos ir kitų kraštų geografijos bei etnografijos 1923, Vilniaus lietuvių dainose 1925, 1926 Lietuvių raudos ir kt. Be to, Lietuvių Tautoje spausdino jo raginimu sudarytus kitų asmenų rinkinius (M. Slančiausko ir kt.). Be šių darbų parūpino ir kitų, neginčijamos moksliškos vertės darbų, kuriuos spausdino dar nuo Aušros laikų: Aple senovės Lietu-

200. J. Basanavičiaus
biblioteka

Šiuos darbus yra dar padėjęs padėti

Prof. J. Basanavičius

Prof. J. Basanavičius

Mačiampolės m. savivaldybės
P. Kriaučiūno viešosios bibliotekos
skaitytojų aptarnavimo skyrius

Petro Kriaučiūno Viešoji biblioteka

Skaitytojų aptarnavimo skyrius Nr. 70

Invent. Nr. 02/6833

vos pilis (piliakalnių), Iš Aušros gyvenimo — Aušros atsiradimo istorija (1903 Varpe ir ypatingai plačiai ir dokumentuotai 1903 Vieniūnų Lietuvninkų ir atskira brošiūra, 1923). Renka ir spausdina medžiagą lietuvių rašytojų biografijoms — Vincui Pietariui (Medega d-ro V. Pietario biografijai 1903 Dirvoj-Zinyne ir Dr. Vincas Pietaris— Iš mano atsiminimų 1905); Jurgiui Sauerveinui, kuriam ypatingai daug medžiagos surinko 1905 grįždamas iš Bulgarijos Lietuvon ir kuria apdirbo į du toms (vienas biografinis, kitas Sauerveino raštai, 1922 parašyti tomui lig šiol rankraščių lieka); A. Strazdui (Prie kun. A. Strazdo biografijos 1908, 1910 ir 1911); P. Vileišiui ir Vincui Staniškiui (Iš dr. Basanavičiaus archyvo Mūsų Senovėj 1922); 1924 atskira knygele išleido Spaudos 1864 metų uždraudimas, jo pasekmės ir reikšmė. Rūpinosi ir kitais Lietuvos istorijos klausimais: 1912 A. Jaroševičiaus Lietuvių kryžių albumui parūpino prakalbą apie Lietuvių kryžius archeologijos šviesoje, kurią išplėtė sukėlusia daug ginčų knyga: Iš krikščionijos santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra, 1907 I Lietuvių Tautos tome išspaus. Baudžiava Lietuvoje I Bartininkų kraštas ir Karaliaus Mindaugo žymėspaudis, 1908 ten pat Kaip lietuvių senovėje vandenimis keliauta, Kunigaikštis Kęstutis ant savo žymėspaudžių, 1909 Lietuviškoji kalba valstybės raštuose, Iš Seinų vyskupystės istorijos, 1916 Apie Vištytį ir jo istoriją, 1921 Iš Palangos istorijos (atskira knygutė 1922), Akmenis ir vario bei žalvario kultūra lietuvių dainose ir pasakose ir kt.

Tačiau pats B. savo žymiausiu darbu laikė savo tyrinėjimus apie „trakų-prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon“ (1888 jis rašo

autobiografijoje: „didžiausiu ir svarbiausiu amžiaus mano darbu skaityčiau tą veikalą, jeigu man pasisektų neišgriautinius pamatus užtiesti priešistoriškoje etnologijoje dėl artimos giministės ir neabejotinos tapatystės tarp trakų ir šios dienos lietuvių...“). Šia kryptimi jis nuėjo tik Bulgarijoje atsiradęs ir susidūręs su senosios to krašto kultūros liekanomis ir jų, jam neabejotinai panašumu į lietuvių kultūrą, kalbą, vietos vardus, papročius ir t. t. Šiai savo hipotezei įrodyti jis skyrė daugiausia laiko ir darbo, rinko visą amžių medžiagą, peržiūrėjo turtingiausias užsienio bibliotekas, parašė daugiausia tuo reikalu savo raštų, bet nei savųjų, nei svetimųjų mokslininkų jam įtikinti nepavyko. Tačiau darbas nebuvo bergždžias, nes visur jis iškėlė daugybę medžiagos, be kurios nei vienas Lietuvos praeities tyrinėtojas negali išsiversti. Iš tos rūšies jo darbų žymesni: Žiponas bei žiponė 1885, Žirgas ir vaikas 1885 Etnologiškos smulkmenos 1893, Lietuviškai Irakiškos studijos 1898, Prie istorijos mūsų rašybos 1899, Levas lietuvių pasakose ir prygiškai-trakiškoje dailėje 1907—1919, Apie trakų prygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon 1921, Trakų kalbos likučiai vietų varduose lietuvių kalbos šviesoje 1925, Iš senovės lietuvių mitologijos 1916 ir kt.

Viešasis darbas Vilniuje B. atvažiavo Vilniun pačiam 1905 revoliucijos įkarštyje, kada lietuvių tauta pirmą kartą viešai pradėjo dalyvauti politiniam gyvenime. Pradėjo kurtis naujos ar persiorganizuoti senos politinės srovės, nustatyti naujas programas, naujus šūkius, stengtis tuos šūkius įgyvendinti. B. tam darbui nepaliko svetimais, bet jo vaidmuo prieškariniame lietuvių politiniame gyvenime buvo dvilypis:

J. Basanavičius lietuvių folkloristų tarpe Vilniuje 1926

kaip „moralinis lietuvių prezidentas“, jis stovėjo aukščiau už partijas ir visur buvo keltas pirmo vieton, kai tuo ar kitu būdu reikėjo reprezentuoti lietuvių tautai: žmogus tam tikrų politinių pažiūrų, jis stengėsi jas gyvendyti kaip tai darė ir kitų srovių žmonės. Iš pradžios ne visai sugebėjęs atskirti tuodu savo vaidmeniu, jis buvo išvėlęs į politinius ginčus su kitų srovių žmonėmis. Tačiau šiaip jau pats abu tuodu vaidmeniu stengėsi atskirti, savo asmens politinį veikimą paprastai pridengdamas slapyvardžiais ar bevardžiais raštais. Jau 1905 VIII 13 jis tarėsi su Davainiu Silvestraičiu kurti Lietuvių Tautą, kaip mokslo organą, tačiau pirmą tomą pavyko jam išleisti tik 1907. 1905 IX 11 tarėsi dėl Lietuvių mokslo dr. įsteigimo, kėlė tuo reikalu balsą spaudoje, surašė statuto projektą, bet statutas tebuvo patvirtintas tik 1907 II 15/28. Nuo to laiko ši draugija virto jo svarbiausiu darbu: jai atidavė savo biblioteką, rinko knygas rankraščius ir archeologinę medžiagą, traukė narius, rengė savo ir kitų paskaitas metiniams draug. susirinkimams, redagavo ir daug pats prirašė jos organe Lietuvių Tautoj, kurios suredagavo iš viso 12 knygų. Jo vedama L. M. Dr. virto keliolikai metų vieninteliu Lietuvos mokslo tyrinėjimo centru.

1905 X 10 B. ir kitiems kilo mintis šaukti Vilniuje lietuvių seimą; XI 4 tam tyčia sušaukta komisija priėmė jo tuo reikalu parašytą Atsišaukimą į lietuvių tautą (išsp. Vilniaus Žiniose Nr. 254). Po kelių dienų (XI 15) jis parašė memorandumą min. Vittei, kurį savo, D. Malinauskio, J. Ambraziejaus ir M. Davainio Silvestraičio parašais išsp. Vil. Žn. Nr. 267, o Nr. 279 ten pat pranešė apie įsteigimą tautiškai-demokratiškos lietuvių partijos. Ir vienas ir kitas žygis sukėlė karštas politines aistras, bet Vilniaus seimui sušaukti neišgiamai nepaveikė, kuris tik B. asmens autoritetingumu ir galėjo po vienu stogu sujungti įvairių partijų ir krypčių žmones. Nors Vilniaus seimas nepriėmė B. pasiūlytos darbo programos, o B. ir nepritarė jo darbų krypčiai, bet nutarimus priėmė, nes „tautos nutarimus galima kritikuoti, bet negalima nepripažinti, kad ji žino, ko jai mūsų laike reikalauti pridera“ (Vil. Žin. 1905 Nr. 285). Kaip vienas pirmininkų, jis griežtai protestavo prieš seimo nutarimų suklastojimą, nors tiems papildymams, kurie prie nutarimų be seimo sutikimo buvo prikergti (apie persekiojimą lietuvių Vilniaus vyskupijos bažnyčiose) jis visai pritarė (1918 Liet. Aids Dėl Didžiojo Seimo ir jo dokumentų).

1906 I 8 jis parengė memorialą apie reikalingumą Suvalkų gub. prijungti prie Lietu-

J. Basanavičius

vos, ir, vengdamas galimo arešto už Vilniaus seimo šaukimą, išvažiavo į Petrapilį, kur tariasi su rusų konstitucinės-demokratiškos partijos atstovais (P. Miliukovu, ž.) Lietuvos autonomijos paskelbimo reikalais. Grįžęs Vilniun, 1906 I 30 pradėjo rašyti memorialą popiežiui Pijui X Apie lenkų kalbą Lietuvos bažnyčioje, kurį pabaigė Kaune ir nepasirašęs išl. 1906 lietuvišku ir kun. A. Bajoryno verstu lotynišku tekstu. Tuo pačiu laiku Mindaugo slapvvardžiu iš A. Smilgos (ž.) pasakojimų parašė knygelę Lietuvos lenkintojų kompanija. Dalyvavo rinkimuose į pirmąją valstybės dūmą Kaune ir Suvalkų gub. Liepos m. sugrįžęs į Vilnių buvo vienas organizatorių Lietuvių sąjungos apginti lietuvių kalbos teisėms bažnyčiose, parašė jos statutą ir vėliau uoliai dirbo visuose jos sumanymuose ir žygiuose, polemizavo laikraščiuose, kovojo su Vilniaus vysk. Roppo veikimu, bet visa tai darė nesireikšdamas viešai, nepasirašydamas ar tik naudodamasis slapyvardžiais, nenorėdamas savo vardo daryti partinės ir tautinės polemikos objektu. Pabaigoj tų metų įsigijo Vilkaviškyj reikalingą dalyvauti rinkimuose ceną ir drauge su P. Vileišiu ir P. Matullioniu išrūpino leidimą Vilniaus lietuvių dviklasei mokyklai. Rinkimuose į trečiąją valst. dūmą veikliai dalyvavo, išrinktas rinkiku nuo Bartininkų, o rinkimuose į ketvirtąją valst. dūmą kitų pri-

J. Basanavičius karste

kalbintas net išstatė savo kandidatūrą, tačiau pasijuto jų apviltas, nes jie pravedė i dūmą kitą atstovą, kas jį skaudžiai užgavo ir net atstūmė nuo kai kurių jo pažįstoms artimesnių žmonių.

1911 vienas organizatorių ir stambių akcinių-ku Vilijos bendrovės ūkio mašinoms gaminti 1913 vienas Lietuvių ūkininkų bendrovės steigėjų. Kilus sumanymui statyti Lietuvių mokslo dr. ir dailės dr. namus, 1913 su Valstybės tarybos nariu Mart. Yču važiavo į Ameriką, kur VII 21 — XI 1 surinko 23.709,36 dol., o atskaičius kelionės išlaidas 22.330,47 dol. Tai buvo pirmoji tokia stambi lietuvių visuomenės rinkliava viešajam reikalui. Namų įstatyti ar pirkti nesuskubus, pasaulinio karo metu dalis tų pinigų bankuose sudėti nustojo savo vertės ir žuvo, tačiau išsaugota kita dalis leido sukurti dvasinius tautos namus,

parūpinus keleriems pirmiesiems lietuvių mokyklos metams keliasdešimt vadovėlių. Visą karo ir pokarinį laiką, su mažais pro-
tarpiais, B. praleido Vilniuje. Vokiečių oku-
pacijos laikais dalyvavo bendram lietuvių
darbe, rinko medžiagą okupacijos istorijai
(iš lietuvių gyvenimo 1915—1917 po vokie-
čių jungu Vilniuje, 1919) 1917 pirmininkavo
lietuvių konferencijai, kuri išrinko jį Lie-
tuvių Tarybos nariu, ir 1918 II 16 jis pasira-
šė Nepriklausomybės deklaracija.

1919 I — IV bolševikams valdant Vilnių
stengėsi Lietuvos kultūros reikalams panau-
doti naujas gyvenimo sąlygas. Parašė vals-
tybinio archeologijos muziejaus statutą ir
dalyvavo jį steigiant, žymiai padidino mok-
slo draug. rinkinius ir t. t. Lenkams užė-
mus Vilnių, jis ten liko, saugodamas Liet.
mokslo dr. turtus ir dalyvaudamas lietuvių
kovoj dėl savo teisių. Tuo laiku parašė
labai daug publicistinių straipsnių be parašo
ar Ibis'u pasirašęs. Mirė Vilniaus lietuvių
visuomenei minint Nepriklausomybės pa-
skelbimo 9-rių metų sukaktuves. Palaidotas
Rasos kapinėse.

Vilniuje gyvendamas bendradarbiavo Vil-
niaus Žiniose 1905—1908, Viltuje 1908 —
1913, Lietuvos Žiniose 1910, 1912, 1913, Lit-
woj 1910, Lietuvos Aide 1918, Nepri-
klausomaj Lietuvoje 1919, Vilnietyj 1921 —
1922, Lietuvoj Kaune, Lietuvos Rytuose.
1906 gavo leidimą leisti ir redaguoti I-tį
Lietuvių, bet jame nebendradarbiavo, nors
ir pasirašė redaktorium. Nuo pradžios sa-
vo dalyvavimo spaudoje pasirašydavo: Jo-
nas iš Ožkabalių, J. Birštonas, J. Bassanius,
Dr. J. Bs. B., J. Sapalius, Iks, Ibis.

Autobiografija (nespansdinta — dalis teis. *Lietuvos
Mylėtojo (J. Stūpo) Liet. raštai ir raštininkai*, 1890);
*Lietuvių Tauta kn. IV sas. 2 1928 (D. Alseika Dak-
taras B. kalpo Lietuvių Mokslo Draugijos įkūrėjas,
vedėjas ir mokslininkas, R. Mackevičius Dr. J. B.
Jo gyvenimas ir darbai (atsiřemta autobiografija). B.
Untulis Dr. J. B. teorija apie lietuvių tautos kilmę);
Vac. Biržlika Dr. J. B. (Mūsų Žinynas 1927 Nr. 35
p. 121—145 su J. B. raštu bibliografija); M. Gustai-
tis J. B. ir „Aušra“, Kaunas, 1927, 36; J. Totoraitis
Lietuvos atgimimo paveikslai, II J. B. (Vadovas 1911
X t. Nr. 39—40, 1912 XI t. Nr. 41, 43—44, XII t.
45 Nr.); J. Tumas Raštai IV t., p. 96—115; R. Oeller
Tobrtori Jonas Basanavičius, Helsinki, 1926, p. 10 (su-
miškai); M. Krupavičius J. B. didis tėvynės meilės
mokytojas, 1927.*

Marijampolės Petro Kriaučiūno
viešoji biblioteka

000052501

K 008. (474.5) (092)
B1 368

Atspausda iš

„Lietuviškosios Enciklopedijos“
II tomo 11 sąsiuvinio 1934 IV 30
